

Narodowa Akademia Nauk Pedagogicznych Ukrainy

NELLIA NYCZKAŁO

nella.nyczkało@gmail.com

*Problemy rozwoju zawodowego osobowości
w badaniach ukraińskich naukowców*

The Problems of Professional Development of an Individual
in Ukrainian Scholars' Works

STRESZCZENIE

W opracowaniu przybliżono ukraińskie i zagraniczne teorie osobowości. Ponadto teoretycznie zostały uzasadnione przepisy dotyczące zawodowego rozwoju osobowości oraz jej zawodowej samoaktualizacji w warunkach dynamicznych zmian na rynku pracy. Autorka zaakcentowała wielkie znaczenie badań zawodowej tożsamości jednostki na podstawie racjonalnych, humanistycznych i dialogicznych kierunków metodologicznych, z uwzględnieniem dorobku różnych dziedzin psychologii i dyscyplin pokrewnych. W artykule wyjaśniono prawidłowość obecną w systemach kształcenia i szkolenia zawodowego za granicą oraz aktualne problemy dotyczące kształcenia profesjonalizmu pracownika, orientacji zawodowej różnych kategorii ludności w nowych warunkach społeczno-ekonomicznych i prawodawczego zapewnienia tego procesu. Autorka zaproponowała perspektywiczne kierunki rozwoju kształcenia i szkolenia zawodowego w warunkach gospodarki rynkowej na poziomie krajowym, regionalnym i gałęziowym oraz główne kierunki badań pedagogicznych i psychologicznych, zwłaszcza w zakresie problemów psychologii osobowości, psychologii zawodowej, psychologii organizacyjnej i psychologii pracy, teoretycznych i metodycznych zasad kształcenia zawodowego, edukacji dorosłych, kształcenia zawodowego w przedsiębiorstwie, a także kształcenia zawodowego bezrobotnych. W pracy została udowodniona konieczność naukowego prognozowania zmian na rynku pracy i modernizacji systemów edukacji i szkolenia.

Słowa kluczowe: osobowość; rozwój zawodowy; profesjonalna samoaktualizacja; profesjonalizacja; orientacja zawodowa; rynek pracy

Nie ma niczego bardziej cennego na świecie
i niczego, co by wymagało większej troski
i szacunku niż wolna ludzka osobowość.

W.I. Wernadskij

WPROWADZENIE

W warunkach globalizacji i integracyjnych procesów, dynamicznych zmian na międzynarodowych i krajowych rynkach pracy oraz zwiększenia ekonomicznej migracji przed oświatową wspólnotą powstały nowe wyzwania, zagrożenia, a więc i nowe zadania. Ich rozwiązanie wymaga zwrócenia uwagi na problemy osobowości i rozwój zawodowy w trakcie przygotowywania się do samodzielnej pracy, biorąc pod uwagę potrzeby społeczeństwa informacyjnego. Zostało to zaakcentowane w memorandum dotyczącym kształcenia ustawicznego (*A Memorandum on Lifelong Learning*), przyjętym przez uczestników Rady Europejskiej w marcu 2000 r. w Brukseli. W tym międzynarodowym dokumencie zaakcentowano, że skutecznemu przejściu od ekonomiki do społeczeństwa wiedzy powinien towarzyszyć proces ustawicznego, ciągłego kształcenia – nauki przez całe życie (*lifelong learning*). Na formowanie osobowości zawodowca powinna być skierowana „wszechstronna działalność edukacyjna, która stale jest realizowana w celu polepszenia wiedzy, umiejętności i zawodowej kompetencji” (*Меморандум непрерывного образования Европейского Союза 2006, s. 24–27*).

Problem osobowości od czasów antycznych zawsze był w centrum zainteresowania wybitnych myślicieli i naukowców: filozofów, psychologów, historyków, ekonomistów, lekarzy i innych specjalistów. Nieocenionym skarbem stały się teorie osobowości, które weszły do historii światowej oraz myśli filozoficznej, psychologicznej i pedagogicznej. Wśród twórców zagranicznych teorii osobowości są światowej sławy naukowcy, mianowicie: A. Adler (indywidualna teoria osobowości), D. Kelly (poznawcza teoria osobowości), R. Kettl (strukturalna teoria cech osobowości), A. Maslow (humanistyczna teoria osobowości), K. Rodgers (fenomenologiczna teoria osobowości), Z. Freud (psychodynamiczna teoria osobowości), E. Fromm (humanistyczna teoria osobowości), K. Horney (socjokulturowa teoria osobowości).

Teorie i koncepcje ugruntowane badaniami tych i wielu innych naukowców na początku XXI w. są dość szeroko omawiane i dyskutowane przez badaczy w celu znalezienia sposobów wprowadzenia ich pomysłów w warunkach informacyjnego społeczeństwa.

INTELEKTUALNY SKARB UKRAINY

Ukraińskie nauki filozoficzne, psychologiczne i pedagogiczne na przestrzeni wieków stworzyły nieoceniony skarb, który ma ogromne znaczenie dla XXI w. Wybitni ukraińscy naukowcy, od Grigorija Skoworody do Iwana Ziaziuna, pozostawili fundamentalne interdyscyplinarne prace, które teraz potrzebują nowego odczytania, głębokiego przemyślenia, ujawnienia tego, co było niedosłyszane, a często też niedocenione należycie za ich życia. Przekonującym potwierdzeniem tego jest praca *Teoria osobowości w ukraińskiej filozofii, psychologii i pedagogice* (Рыбалка 2015, s. 872), której autorem jest znany ukraiński psycholog W. Rybatka. W tej unikalnej encyklopedycznej pracy ujawniono wyniki uogólnienia, systematyzacji albo rekonstrukcji w postaci teorii, koncepcji, różnych konceptualnych poglądów na osobowość ukraińskich filozofów, psychologów i pedagogów XIX, XX i początku XXI w. W każdej z wyodrębnionych 48 teorii ujawnia się rozumienie ich twórców dotyczące: przyrody, osobowości i jej budowy, a także rozwoju, działalności na różnych życiowych etapach i stosowanych aspektów. Warto podkreślić, że każda z nich ma duże znaczenie dla uzasadnienia współczesnych podejść do fachowego (zawodowego) rozwoju osobowości w warunkach europejskich, integracyjnych procesów.

W tab. 1 podajemy nazwiska tylko najbardziej znanych ukraińskich naukowców, których ogromem pracy intelektualnej uzasadniono teorie, koncepcje, metodyki i modele rozwoju osobowości oraz przygotowanie młodych ludzi do samodzielnej pracy.

Jednak, według wniosku M. Boryszewskiego, wciąż nie ma ogólnie przyjętego tłumaczenia pojęcia „osobowość”, poza tym nie zostało opracowane jedyne podejście względem jego genezy. Są też różnice w poglądach na to, kiedy i od czego zaczyna się osobowość.

Tab. 1. Ukraińskie teorie i koncepcje rozwoju osobowości

Nazwiska naukowców	Teoria rozwoju osobowości
Petro Wiktorow	Osobowość w kontekście fizjologicznej psychologii jako nerwowo-psychicznego aparatu człowieka
Wasył Zeńkiwskij	Teoria osobowości w chrześcijańskiej antropologii
Wołodymyr I. Wernadskij	Osobowość naukowca
Oleksandr Kulczyckij	Koncepcja ukraińskiego personalizmu
Anton Makarenko	Teoria fachowego rozwoju osobowości
Wasył Suchomłyński	Teoria wychowania wszechstronnie rozwiniętej szczęśliwej osobowości
Grygorij Kostiuk	Teoria specyficznych „dźwigni” rozwoju osobowości
Wołodymyr Romenec	Formowanie pojęcia osobowości w pracach wybitnych myślicieli ludzkości

Iwan Ziaziun	Teoria osobowości w filozofii, psychologii i pedagogice dobra i kultury
Dmytro Tchorzewskij	Teoria rozwoju osobowości w pracy
Myrosław Boryszewski	Osobowość w wymiarach samoświadomości
Bogdan Stuparyk	Osobowość wykwalifikowanego pracownika
Jurij Trofimow	Osobowość w psychologii pracy i psychologii inżynierskiej
Wasył Czepelew	Formowanie osobowości w procesie ciągłego kształcenia
Oleksandr Zacharenko	Koncepcja wychowania ucznia na bazie ogólnoludzkich wartości i tradycji narodowych
Mykoła Jarmaczenko	Zagadnienia osobowości w historii pedagogiki
Wasył Kremiń	Teoria centryzmu dziecięcego jako podstawa formowania twórczej osobowości
Mykoła Amosow	Teoria osobowości w systemie filozoficzno-psychologicznego światopoglądu
Iwan Bech	Teoria i metodologia wychowania dziecka jako osobowości
Sergij Maksymenko	Genetyczno-psychologiczna teoria narodzin, wzrastania i istnienia osobowości
Walentyń Moliako	Teoria wychowania osobowości na bazie strategicznego podejścia
Georgij Ball	Koncepcja osobowości w racjohumanistycznej psychologii
Walentyńa Rybałka	Kulturowo-psychologiczna koncepcja osobowości

Źródło: opracowanie własne.

Jedni uważają, że początkiem kształtowania osobowości są wczesne etapy psychicznego rozwoju osoby, inni wiążą ten proces z późniejszymi etapami ontogenezy. Szczególnie przekonujący są ci naukowcy, którzy łączą powstawanie osobowości z pojawieniem się u dziecka samoświadomości (Боришевський 2012, s. 6–7).

Najbardziej aktualne na początku XXI w. są idee wybitnego psychologa H. Kostiuka, dotyczące filozoficznych i psychologicznych aspektów problemów osobowości, takich jak „system systemów”, z charakterystyczną dla niego psychologiczną strukturą cech, zasad rozwoju jako metodologicznej podstawy rozumienia procesu osobowości, roli osobowości w działalności człowieka. Do tego należy dodać też odnośnie do roli pracowniczego, politechnicznego i zawodowego przygotowania w procesie formowania osobowości ucznia. Jak uważa psycholog G. Kostiuk:

(...) produkcyjne przygotowanie uczniów średniej szkoły ma być środkiem przygotowania do pracy (...). Powinno być ono realizowane na szerokiej ogólnooświatowej i politechnicznej podstawie. Główna linia udoskonalenia pracowniczego, przygotowania uczniów określa się jej połączeniem z opanowaniem przez nich podstaw nauk, ich nauka i praca powinna być nasycona treścią intelektualną, powinno się wychowywać u nich te jakości, które są im potrzebne jako działaczom technicznego progresu (...) (Костюк 1998, s. 163–164).

Szczególną uwagę trzeba zwrócić na ogromne naukowe znaczenie teoretycznego i metodologicznego uzasadnienia procesów kształtowania i rozwoju nowych podejść do modernizacji oświaty, która była zrealizowana przez znanego ukraińskiego filozofa, prezydenta Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy, W. Kremenia. W *Filozofii antropocentryzmu jako podstawy formowania twórczej osobowości społeczeństwa wiedzy* pokazano główne tendencje i scharakteryzowano sedno filozofii antropocentryzmu jako wielofunkcyjnego systemu wychowawczo-oświatowego, co łączy intelektualny i duchowy rozwój twórczej socjoaktywnej (społecznie aktywnej) osobowości przy maksymalnym ujawnieniu jej twórczych możliwości. Realizacja idei antropocentryzmu daje możliwość połączenia z wartościowymi pojęciami procesu oświatowego, u podstaw którego znajdują się idee i technologie rozwoju twórczej osobowości, która nadaje się do innowacyjnej działalności, odkrycia sensu najważniejszych ustaleń centryzmu dziecięcego jako podstawy do stworzenia efektywnego środowiska wychowawczego i kształceniowego, poza tym ma wpływ pedagogiczny na rosnącą osobowość i rozwój jej twórczego potencjału (*Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2014 році* 2015, s. 15).

Zwracamy też uwagę na badania z dziedziny zagadnień zawodowej tożsamości fachowca, jej analizy w różnych wymiarach. Uważamy, że znaczne naukowe zainteresowanie wywołuje monografia *Kształtowanie tożsamości zawodowej* napisana przez współpracowników Laboratorium Teorii Psychologii Instytutu Psychologii im. G.S. Kostiuka Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy. Na podstawie racjonalistycznych i dialogicznych metodologicznych orientacji, wykorzystując osiągnięcia różnych kierunków badań psychologicznych i spokrewnionych z psychologią dziedzin wiedzy, autorzy pokazali różne aspekty zagadnienia formowania tożsamości fachowca we współczesnym świecie (*Становлення ідентичності фахівця* 2014, s. 260).

Naukowcy Instytutu Zawodowo-Technicznego Kształcenia Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy teoretycznie udowodnili psychologiczne i pedagogiczne warunki planowania kariery współczesnej osobowości, a mianowicie takie, jak: głęboka analiza zdolności przyszłych fachowców; ujawnienie słabych i mocnych stron; opanowanie wiedzy w dziedzinie rodzajów kariery i form zarządzania karierą, co ułatwia stworzenie warunków zawodowego wzrastania; formowanie indywidualnego zawodowego stylu działalności; zdolność konkurencyjna na rynku. Badacze zgłębiali zasady odnośnie do motywacji w osiągnięciu kariery przez osobowość, uwzględniając: autonomiczność, kompetencję, bezpieczeństwo i stabilizację, kompetencję menedżerską, kreatywność, „potrzebę bycia pierwszym”, styl życia, dobrobyt materialny, gwarancję sprzyjających warunków (*Підготовка учнів ПТНЗ до планування й реалізації професійної кар'єри: теорія і практика* 2014).

Innowacyjne są wyniki badania przeprowadzonego przez M. Najdionowa z zakresu problematyki prestiżu zawodów jako psychologicznego wskaźnika modelu rynku pracy. D. Trejman dokonał analizy prestiżu zawodów jako psychologicznego podmiotowo-obiektywnego mechanizmu samoregulacji rynku pracy i świata zawodów ogółem, co warto brać pod uwagę w procesie opracowywania ukraińskiego standardu prestiżu zawodów na jedynych metodologicznych zasadach. Zauważone zostały zmiany w świadomości mas w warunkach społeczno-politycznych transformacji. Podkreślamy, że zastosowanie obserwacji dynamiki prestiżu zawodów uzasadnia się skutecznością prestiżu jako czynnika budowania zasobów pracowniczych. Wykorzystanie tych badań w zawodowej orientacji różnych kategorii ludności może stać się efektywnym instrumentem zwalczania negatywnych tendencji na rynku pracy Ukrainy oraz może zagwarantować likwidację sprzeczności między wymaganiami co do zasobów ludzkich zdolnych wytrzymać konkurencję i dysbalansem w systemie przygotowania zawodowego, w szczególności wykwalifikowanych pracowników (*Наукові студії із соціальної та політичної психології. Ін-т соціальної та політичної психології* 2014).

Wyniki tego monitoringu mogą być wykorzystane jako podstawa dla uzasadnionej naukowo prognozy zmian na rynku pracy, wyprzedzającej modernizację systemu nauczania zawodowego. Zgadając się z tym wnioskiem, zaznaczamy, że trzeba rozpatrywać nie jeden, lecz różne systemy nauczania zawodowego (w liceach zawodowych, zawodowych szkołach wyższych, centralach zawodowego kształcenia, przedsiębiorstwach oraz wyspecjalizowanych centrach do spraw bezrobocia, gdzie bezrobotni mogą otrzymać nowy zawód lub udoskonalić zawodowe umiejętności). Każdy z tych systemów i podsystemów ma swoją specyfikę, co podyktowane jest celem i zadaniami, wiekową i psychologiczno-fizjologiczną charakterystyką uczniów i słuchaczy oraz ich poprzednim zawodowym i społecznym doświadczeniem. W związku z tym każdy system posiada właściwe sobie cechy dydaktyczne.

Studiując zagadnienia samoaktualizacji w zagranicznej psychologii, L. Karamuszka doszła do wniosku, że badania w kierunku psychodynamicznym opierają się na filozoficznym przedstawieniu (wyobrażeniu) człowieka i jego rozwoju.

Na podstawie badań zagranicznych psychologów zostały opracowane pewne różniące się od krajowych teoretyczno-metodologiczne opracowania, które kompilują analizy porównawcze zagranicznych i krajowych podejść do samoaktualizacji osobowości jako procesu systemowego, wieloaspektowego i wieloczynnikowego (Карамушка 2009).

Metodologiczną podstawą teoretycznej analizy zagadnień osobowości w działalności zawodowej są następujące znane podejścia: podmiotowo-działalny, osobowo-rozwijający i akmeologiczny. Wysoko ceniąc każdy z nich, podkreślamy, że są one wzajemnie powiązane i uzupełniające się. Duże znaczenie mają

też wyniki naukowych badań z akmeologii, zwłaszcza problem samorealizacji w życiu zawodowym najszerzej i najdokładniej zbadany przez naukowców właśnie z tego kierunku. Wiadomo, że osobowo-zawodowy rozwój w akmeologii jest rozumiany jako proces rozwoju osobowości w szerokim znaczeniu. Jest on zorientowany na wysoki rozwój profesjonalizmu i jego osiągnięcie w trakcie uczenia się i samorozwoju, w trakcie zawodowej działalności i zawodowych interakcji na różnych etapach działalności człowieka (Карамушка 2009, s. 37).

ZAWODOWE KSZTAŁTOWANIE OSOBOWOŚCI

Jednym z warunków zawodowego kształtowania osobowości jest zawodowa orientacja. W jej strukturze badacze wyodrębniają trzy główne elementy, które charakteryzują jej funkcjonalną treść. Są to: zawodowa informacja, zawodowa konsultacja i zawodowa selekcja. Naukowo-metodycznymi podstawami i środkami, na których zbudowana jest zawodowa orientacja, są profesjografia i psychodiagnostyka (W. Syniawskij i B. Fedoryszyn).

Szczególne znaczenie ma krytyczna analiza wszystkich komponentów współczesnego systemu zawodowej orientacji. Dlatego, żeby odnowić, zrekonstruować i racjonalizować to, co jest potrzebne, odbudować to, co było niedocenione i zignorowane, potrzebne jest nowoczesne rozwiązanie tego problemu. Trzeba też zinterpretować na nowo i uściślić cel orientacji zawodowej. Polega ona nie tylko na tym, by wybrać jeden zawód, do którego człowiek się nadaje, ale również na tym, by pomóc każdemu wybrać dla siebie rodzaj zawodowej działalności, której konsekwentne opanowanie da możliwość realizowania zdolności i stymulowanie dalszego rozwoju osobowości (*Енциклопедія освіти* 2008, s. 725–726).

Sposoby podwyższania jakości i efektywności różnych kategorii ludności mogą zadziałać pod warunkiem legislacyjnej rejestracji obowiązków państwa i społeczeństwa wobec obywateli oraz pomocy przy wyborze i zmianie zawodu, zapewnieniu pracy na podstawie prawa. Ważne jest też prawne określenie statusu doradcy zawodowego w szkole i centrach zawodowej orientacji.

Uważamy też, że trzeba się odwołać do materiałów VIII Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej Konferencji „Zawodowe kształtowanie osobowości: problemy i perspektywy”, która odbyła się w dniach 10–11 listopada w m. Chmielnicki. Uczestnicy konferencji podkreślali, że kształtowanie specjalisty z każdej dziedziny powinno odbywać się na zasadach duchowo-moralnych wartości, ponieważ duchowa i moralna osobowość jest w stanie zagwarantować dalszy innowacyjny rozwój społeczeństwa.

Rozwiązać problem zawodowego rozwoju osobowości można pod warunkiem, że nada się nowy kurs teorii i praktyce oświaty na Ukrainie, co zostało zrealizowane w takich naukowych opracowaniach Narodowej Akademii Nauk

Pedagogicznych Ukrainy, jak: *Encyklopedia oświaty* (2008), *Biała księga narodowej oświaty Ukrainy* (2010), *Narodowy referat o stanie i perspektywach rozwoju oświaty na Ukrainie* (2011) i innych.

Proces formowania duchowej osobowości może odbywać się prawidłowo tylko wtedy, gdy bazuje się na innowacyjnych pomysłach oraz fundamentalnych pracach ukraińskich i zagranicznych naukowców, które są wymienione w materiałach metodologicznych seminariów Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy, takich jak: *Nieprzerwane zawodowe kształcenie w kontekście europejskiej integracji: teoria i doświadczenie, prognoza* (2010), *Konceptualne zasady zwiększania ekonomicznej efektywności systemów i wyższej oświaty* (2011), *Kompetencyjne podejście w oświacie: teoretyczne zasady i praktyczna realizacja* (2014), oraz w materiałach tematycznych Ogólnego Zebrania Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy pt. *Problem jakości ukraińskiej oświaty w kontekście zmian cywilizacyjnych* (2014) i innych.

Zawodowe formowanie osobowości wymaga uwzględnienia osobliwości procesów psychicznych w rozwoju człowieka oraz treści i warunków zawodowej działalności na różnych życiowych etapach. Zagraniczne i krajowe doświadczenia w dziedzinie formowania osobowości zawodowca świadczą o tym, że ten proces jest skuteczny nie tylko w warunkach formalnej, ale też nieformalnej i informacyjnej oświaty, dlatego konieczne jest uznanie na poziomie państwowym różnych form pozyskiwania wykształcenia przez człowieka oraz jego prawa do budowania własnej drogi zawodowego rozwoju.

Biorąc pod uwagę rekomendacje przywołanej konferencji, zostały przez nas uzasadnione propozycje na poziomie ogólnopaństwowym, regionalnym i branżowym oraz na poziomie nauki akademickiej i uniwersyteckiej (*Професійне становлення особистості* 2015):

- I. Na ogólnokrajowym poziomie: priorytet osobowości człowieka; realny wkład w ludzki kapitał; przygotowanie racjonalnej elity, u podstaw której znajdzie się wysoka duchowość, patriotyzm, profesjonalizm; socjalna odpowiedzialność; priorytet oświaty i nauki, szczególnie zawodowej; w polityce państwa powinno być realne, a nie tylko deklaratywne ustawodawcze wprowadzenie ulgowego opodatkowania dla zakładów pracy, firm i kampanii, które faktycznie ponoszą koszty i przekazują szkołom zawodowym najbardziej nowoczesną technikę i wyposażenie (istnieje takie doświadczenie w krajach Zachodu i Wschodu); zawodowa orientacja różnych kategorii ludności w ciągu całego życia; zawodowa oświata i kształcenie powinny być faktycznym priorytetem w polityce państwa. Podzielamy propozycje W. Kremenia dotyczące otworzenia „na gruncie zawodowo-technicznego kształcenia, a też techników i college’ów, stabilnego systemu zawodowej oświaty. Trzeba połączyć te oświatowe ośrodki w miejscu ich lokalizacji, zmienić je na wieloprofilowe zawodowe

college'e, gdzie byłaby możliwość przygotowania zarówno kwalifikowanych robotników, jak i młodszych fachowców z różnych specjalności, które są potrzebne na miejscowym rynku pracy i prowadziłyby oświatowe usługi" (*Національна доповідь про стани і перспективи розвитку освіти в Україні 2011*). Realizacja tego jest niemożliwa bez przyjęcia nowego prawa o oświacie zawodowej. Konsekwentne, uporczywe, mądre kroki będą podnosić socjalno-ekonomiczny, kulturalny, oświatowy i naukowy poziom naszego kraju.

II. Na poziomach regionalnych, w warunkach decentralizacji:

- opracowanie regionalnych programów rozwoju kapitału ludzkiego; zawodowe przygotowanie wytwórczego personelu; zawodowa orientacja różnych kategorii ludności, biorąc pod uwagę aktualne potrzeby i potrzeby na przyszłość regionalnych rynków pracy,
- stworzenie niezbędnych warunków dla zagwarantowania jakościowego, zawodowego przygotowania różnych kategorii ludności (doświadczenia Niemiec, rządów różnych landów, które na wszystkich poziomach gwarantują jakościowe przygotowanie na podstawie prognozowania przyszłych potrzeb),
- połączenie wysiłków departamentów/zarządów oświaty i nauki, pracodawców i różnych socjalnych partnerów w opracowaniu i realizacji kompleksowych kroków skierowanych na zawodowy rozwój osobowości; zagwarantowanie współdziałania wszystkich instytucji socjalnych dla innowacyjnego rozwoju zawodowej oświaty i nauczania.

III. Na branżowych poziomach, w szczególności ministerstw i resortów:

- opracowanie rocznych i długoterminowych planów współpracy branżowych ministerstw i resortów, skierowanych na zagwarantowanie ciągłej (nieprzerwanej) zawodowej oświaty, innowacyjnego rozwoju systemów zawodowej oświaty i nauczania, biorąc pod uwagę właściwości i potrzeby regionalnych rynków pracy,
- we wszystkich państwowych programach rozwoju różnych sektorów gospodarki powinien być dział „Zawodowe przygotowanie personelu”, na co powinny być przewidziane realne nakłady inwestycyjne,
- właściwe jest opracowanie i wdrażanie branżowych programów wewnątrz firmowego przygotowania personelu, jego zawodowego nauczania, udoskonalenia produkcji (takie doświadczenie mają kraje Unii Europejskiej, a także Japonia, Korea Północna i inne).

IV. Na poziomach akademickiej i uniwersyteckiej nauki (nie tylko instytutów psychologii i pedagogiki szkół wyższych). Chodzi tu o fundamentalne i stosowane interdyscyplinarne badania zagadnień zawodowego rozwoju różnych kategorii ludności. Niemożliwe jest badanie osobowo-

ści „po kawałeczku”, fragmentaryczne badanie zawodowego rozwoju na różnych życiowych etapach z przypadkowym wykorzystaniem oddzielnych niepowiązanych podejść. Międzyprzedmiotowe badania tych zagadnień w warunkach globalizacji i integracyjnych procesów wymagają jednolitego (całościowego) podejścia. Konieczna jest realizacja interdyscyplinarnych badań z dziedziny psychopedagogiki, na co należał I. Ziaziun, wielokrotnie cytując *Psychopedagogikę* prof. Edwarda Stone’a z Liverpoolu.

PERSPEKTYWY BADAŃ

Główne kierunki badań z dziedzin pedagogicznych i psychologicznych na Ukrainie, zatwierdzone przez Ogólne Zebranie Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy 8 listopada 2012 r., przewidują 31 kierunków badań perspektywicznych. Z kierunku psychologia osobowości, psychologia socjalna przewiduje się badania kompleksowe ważnych współczesnych zagadnień rozwoju osobowości. Najważniejsze w tym procesie jest: opanowanie własnego zachowania; formowanie systemu wewnętrznej regulacji działalności, co gwarantuje zdolność człowieka do samorozwoju i samorealizacji, samotworzenia, samokonstruowania; określenie wewnętrznych i zewnętrznych czynników, które warunkują ten proces; zwalczanie negatywnych zjawisk, które przeszkadzają rozwijaniu się osobowości.

Co do kierunku psychologia zawodowej oświaty, psychologia organizacyjna i psychologia pracy przewidywane są badania skierowane na ujawnienie prawidłowości formowania i działalności osobowości zawodowca (profesjonalisty), poszukiwanie optymalnych psychologicznych warunków dla twórczego samowyróżnienia osobowości oraz projektowanie produktywnej i bezpiecznej działalności. Badania z tej dziedziny są wykonywane na podstawie bliskiego powiązania z zawodową pedagogiką. Skutecznie badane są też zagadnienia z dziedziny psychologii pracy, które wiążą się z działalnością człowieka w trakcie działalności zawodowej w socjalnych i ekonomicznych sektorach na różnych życiowych etapach (*Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні...* 2013, s. 26). Ten naukowy dokument przewiduje rozdział *Zawodowa oświata i oświata dorosłych*, który obejmuje cztery kierunki:

- teoretyczne i metodyczne zasady zawodowego kształcenia,
- teoretyczne i metodyczne zasady kształcenia dorosłych,
- zawodowe kształcenie w przedsiębiorstwie,
- zawodowe kształcenie niepracującej ludności (*Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні...* 2013, s. 47).

Treść badań z tych kierunków jest organicznie powiązana z przyświecającą jej ideą formowania osobowości profesjonalisty, jej zawodowej mobilności, go-

towości do kształcenia się i samodoskonalenia na wszystkich etapach zawodowej działalności. Szczególną uwagę trzeba zwrócić na badania z dziedziny kształcenia dorosłych, które powinny być skierowane na badanie teorii zagadnienia, metodologii i praktyki oświaty dorosłej ludności na poziomie społecznym i indywidualnym. To da możliwość stworzenia naukowego podłoża dla funkcjonowania i rozwoju współczesnego systemu oświaty dorosłych na Ukrainie jako ważnego ogniwa oświaty w ciągu całego życia (*Національна доповідь про стани і перспективи розвитку освіти в Україні* 2011). Badania problemów zawodowego kształcenia osób niepracujących są skierowane na: uzasadnianie teoretycznych, metodologicznych i metodycznych zasad nauczania, przyuczania i przekwalifikowywania różnych kategorii niepracujących osób; ujawnienie pedagogicznych, psychologicznych, ekonomicznych i organizacyjnych czynników ich udoskonalenia; opracowanie nowych modeli i technologii zawodowego nauczania (*Наукові студії із соціальної та політичної психології. Ін-т соціальної та політичної психології* 2014, s. 36–38).

W ciągu ostatnich 20 lat naukowcy z Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy stworzyli bardzo cenne prace naukowe, które są powiązane z zawodowym rozwojem osobowości. Należy do nich monografia I. Ziaziuna *Filozofia pedagogicznego działania* (2008). Rozpatrując swobodę osobowości w przestrzeni pedagogicznego działania i opracowując prognozy postępu oświatowych systemów, znany ukraiński filozof-pedagog obiektywnie zwraca się do synergetycznych parametrów pedagogiki: niezbędnego i przypadkowego.

Na tym też koncentrują uwagę w swoich pracach: znany polski pedagog T. Nowacki, a także zagraniczni członkowie Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy – Z. Wiatrowski, S. Kwiatkowski, G. Bednarczyk, F. Szlosek i M. Szymański. Właśnie te aspekty profesjonalizmu powinny być dogłębnie zbadane przez filozofów, socjologów, psychologów, pedagogów i ekonomistów w warunkach dynamicznych zmian na rynku pracy. Sprzyja temu to, że we współczesnej ukraińskiej filozofii, psychologii i pedagogice jasno są określone aktualne i perspektywiczne aspekty badań problematyki profesjonalizmu, jeżeli bierzemy pod uwagę fundamentalne prace naukowych szkół S. Maksymenki (2014), W. Moliako z problematyki twórczości (2008), W. Kremenia z problematyki homocentryzmu i fenomenu innowacji (2012, 2015), I. Ziaziuna z pedagogicznego mistrzostwa (2008) oraz S. Gonczarenki z fundamentalizacji oświaty. Doświadczenie poprzednich pokoleń i wielu współcześnie żyjących udowodniło, że zawodowe samostanowienie w procesie dalszego zawodowego wzrostu jest fundamentem życiowego sukcesu osobowości. Brak profesjonalizmu w różnych społecznych dziedzinach i na różnych szczeblach organów państwowej władzy i zarządzania prowadzi do ogromnych ekonomicznych strat oraz zwiększa społeczną niesprawiedliwość. Omówieniom tych ważnych problemów było poświęcone metodologiczne seminarium „Konceptualne zasady zawodowego rozwoju

osobowości w warunkach eurointegracyjnych procesów”, które było zorganizowane przez Narodową Akademię Nauk Pedagogicznych Ukrainy 29 października 2014 r. w Kijowie. Jak zaznaczył W. Kremeń:

(...) w warunkach eurointegracyjnych procesów ważne jest skierowanie uwagi naukowców na problem wyjaśnienia tendencji zawodowego rozwoju osobowości oraz na pogłębienie i poszerzenie pojęcia „kapitał intelektualny” jako sumę formalizowanej i nieformalizowanej wiedzy, co może przynosić wygodę ekonomiczną dla firmy i przewagi konkurencyjne. Trzeba wyodrębnić zasadę fundamentalności zawodowego przygotowania wykwalifikowanych pracowników, trzymanie się tej zasady gwarantuje formowanie fachowca jako całościowej osobowości, która jest zdolna na podstawie posiadania fundamentalnej wiedzy integralnie rozwiązywać zadania zawodowe i problemy życiowe (*Концептуальні засади професійного...* 2015).

Na wspomnianym seminarium omawiane były: teoretyczne i metodologiczne zasady zawodowego rozwoju osobowości; tendencje zawodowego rozwoju osobowości w warunkach eurointegracji; psychologiczne i pedagogiczne zasady zawodowego rozwoju i samorozwoju osobowości w kontekście oświaty w ciągu całego życia.

Wykorzystując badania, ważne jest, żeby zwracać uwagę na dynamiczne zmiany w zawodach, ich łączenie i integrację, ukazanie nowych, nieznanych zawodów. Na czasie są specjalne badania z dziedziny profesjologii (wiedzy o zawodach). Ta dziedzina nauki jest blisko powiązana z naukami o człowieku. Do tego dodajmy obiektywną potrzebę zwiększenia uwagi ukraińskich naukowców na takich dziedzinach wiedzy, jak psychologia pracy, pedagogika pracy i psychopedagogika pracy.

Zmiany, które odbywają się w systemach zawodowej oświaty i nauczania w różnych krajach, a szczególnie na Ukrainie, są słuszne i uzasadnione. Chodzi tu o systemowe zmiany przewidziane polityką państwową, skierowane na przygotowanie wykwalifikowanego produkcyjnego personelu. Takie podejście jest skierowane na stopniowe zmniejszanie dysproporcji zarówno „białych kołnierzyków”, jak i „niebieskich kołnierzyków”, o czym z trwogą pisze D. Bell i inni zagraniczni naukowcy. Według nas taka dysproporcja stale i odczuwalnie zwiększa się na Ukrainie. Jej negatywny fundament jest spowodowany „odwróconą piramidą” (jak wiadomo, w rozwiniętych europejskich państwach na kierunki akademickie skierowuje się 20–35% absolwentów szkół średnich, a na zawodowe – 75–80%).

Socjalna i ekonomiczna transformacja i związane z nią bezrobocie, dążenie różnych państw (w tym Ukrainy) do integracji z Europą, reforma systemu oświaty, uzasadnienie strategii rozwoju pracowniczego potencjału państwa ukraińskiego – to przesłanki, które obiektywnie uwarunkowują potrzebę uświadomienia i analizy wzajemnych stosunków systemu oświaty i rynku pracy (*Становлення ідентичності фахівця* 2014).

ZAKOŃCZENIE

Rozszerzenie i pogłębienie badań z dziedziny zawodowego rozwoju osobowości wspiera twórcza współpraca ukraińskich i polskich naukowców. O rezultatach tej współpracy świadczy wydanie po VI Naukowym Forum „Ukraina – Polska”, które odbyło się we wrześniu 2015 r. w Kijowie, następujących publikacji: *Edukacja dla współczesności* (dwa tomy), *Edukacja i nauka pedagogiczna Ukrainy i Polski 1991–2015 r. Przewodnik bibliograficzny*. Kluczową rolę w tej sprawie odegrała wieloletnia działalność Międzynarodowego Naukowego Towarzystwa „Polska – Ukraina”, na czele którego stoi prof. dr hab. F. Szlosek, zagraniczny członek Narodowej Akademii Nauk Pedagogicznych Ukrainy, dyrektor Instytutu Pedagogiki Specjalnej Akademii Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej w Warszawie. W warunkach integracji europejskiej skala tej współpracy znacznie się zwiększa.

Perspektywicznymi kierunkami naukowych badań w tej dziedzinie są: teoretyczne i metodologiczne uzasadnienia pojęciowo-terminologicznego aparatu interdyscyplinarnych badań powiązanych z problemami zawodowego rozwoju osobowości w warunkach globalizacji i integracji; prognozowanie rozwoju narodowych i regionalnych systemów zawodowego kształcenia w XXI w.; badania z dziedzin andragogiki, pedagogiki i psychologii pracy; socjalne, ekonomiczne, organizacyjno-pedagogiczne warunki wzajemnego związku i współzależności między wykształceniem i rynkiem pracy; konceptualne zasady rozwoju partnerstwa socjalnego w warunkach rynku pracy; uzasadnienie dydaktycznych systemów kształcenia zawodowego; porównawcza analiza systemów zagranicznego kształcenia zawodowego i zawodowej orientacji różnych kategorii ludności; interdyscyplinarne podejście do badań nieprzerwalnej oświaty – oświaty w ciągu całego życia.

BIBLIOGRAFIA

- Біла книга національної освіти України* / Т.Ф. Алексєєнко, В.М. Аніщенко, Г.О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В.Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010.
- Боришевський М., *Особистість у вимірах самосвідомості*: [монографія] / М.Й. Боришевський. – Суми: Видавничий будинок «Еллада», 2012.
- Звіт про діяльність Національної академії педагогічних наук України у 2014 році*. – К.: НАПН України, 2015.
- Зязюн І., *Філософія педагогічної дії* / І. Зязюн. – Черкаси: Вид. від ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008.
- Енциклопедія освіти* / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008.
- Карамушка Л. Самоактуалізація менеджерів у професійно-управлінській діяльності (на матеріалі діяльності комерційних організацій)*: Монографія. – Київ – Запоріжжя: «Просвіта», 2009.

- Концептуальні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів: зб. наук. статей* / за ред. В.Г. Кременя, М.Ф. Дмитриченко, Н.Г. Ничкало – Уклад.: М.В. Артюшина, В.П. Тименко та ін. – К.: НТУ, 2015.
- Костюк Г.С., *Избранные психологические труды* / Г.С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988.
- Кремень В., *Формування глобально конкурентоспроможного людського капіталу – найважливіше завдання професійної освіти* / В. Кремень // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 4.
- Кремень В.Г., *Синергетика в освіті: монографія* / В.Г. Кремень, В.В. Ільїн. – К.: Педагогічна думка, 2012.
- Maksymenko S., Kyumenko W., Tostouchow A., *Psychologiczne mechanizmy powstawania, tworzenia i kształtowania osobowości*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2014.
- Меморандум неперервного образования Европейского Союза* / «АДУКАТАР». – 2006. – № 28.
- Моляко В., *Стратегії творчої діяльності: школа В.О. Моляко* / За заг. ред. В.О. Моляко. – К.: Освіта України, 2008.
- Наукові студії із соціальної та політичної психології. Ін-т соціальної та політичної психології.* – К., 2014. – Вип. 34 (37).
- Національна доповідь про стани і перспективи розвитку освіти в Україні* / Нац. акад. пед. наук України; [т.: В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, М.І. Бурда та ін.]; за заг. ред. В.Г. Кременя. – К.: Пед. думка, 2011.
- Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні: Схвалено Загальними зборами Національної академії педагогічних наук України 8 листопада 2012 року, протокол № 1–6/2–9.* – К.: Національна академія педагогічних наук України, 2013.
- Підготовка учнів ПТНЗ до планування й реалізації професійної кар'єри: теорія і практика: монографія* / [Алексеева С. В., Закатнов Д.О., Орлов В.Ф. та ін.]; за наук. ред. Д.О. Закатнова. – К.: ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2014.
- Професійне становлення особистості: Психолого-педагогічний науковий журнал.* – 2015. – № 4.
- Рибалка В., *Визначення особистості та особистісна орієнтація професійного розвитку молоді* // Професійне становлення особистості. Психолого-педагогічний журнал. – 2013. – № 1.
- Рыбалка В.В., *Теории личности в отечественной философии, психологии и педагогике: Пособие.* – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2015.
- Становлення ідентичності фахівця: [монографія]* / Г.О. Балл, В.Л. Зливков, С.О. Копилов [та ін.]; за ред. В.О. Зливкова. – К.: Кіровоград: Ітекс – ЛТД, 2014.
- Стоунс Э., *Психопедагогика. Психологическая теория и практика обучения.* Пер. с англ. / Под ред. Н.Ф. Тальзиной. – М.: Педагогика, 1984.

SUMMARY

Ukrainian and foreign theories of an individual have been analyzed, the ideas of professional development and the professional self-realization of an individual on condition of dynamic changes on labour market have been presented. There has been outlined the importance of studying the questions of a specialist's professional identity on the rational, humanistic and dialogue methodological basis and in accordance with results of researches in psychology and connected with it sciences. Peculiarities of the systems of professional education and training in foreign countries have been revealed. The actual issues of upbringing of a professional worker and career counseling of people

in new social and economic circumstances have been analyzed. Perspectives in the development of professional education and training in the market economy at the state, regional and local levels have been presented. Some directions of pedagogical and psychological researches of these questions, such as questions of psychology of an individual, professional psychology, organizational psychology and labour psychology, theoretical and methodological basis of professional education, adult education, in-service training, professional education of the unemployed have been suggested. The necessity of scientific foreseeing changes on labour market and modernization of education and training systems has been grounded.

Keywords: individual; professional development; professional self-realization; professionalization; career counseling; labour market